

RASPRAVA O BOGU

Entoni Kliford Grejling (A. C. Grayling) je profesor filozofije i dekan Novog koledža za humanističke nauke (New College of the Humanities) u Londonu. On smatra da filozofija treba da preuzme aktivnu, korisnu ulogu u društvu i plodan je pisac čije knjige obuhvataju filozofiju, etiku, biografiju, istoriju, dramu i esejistiku. Redovno piše članke za *The Times*, *Financial Times*, *Observer*, *Independent on Sunday*, *Economist*, *Literary Review*, *New Statesman* i *Prospect*, a čest je i popularan autor priloga u radio i televizijskim programima, uključujući *Newsnight*, *Today*, *In Our Time*, *Start the Week* i *CNN News*. Neke od njegovih novijih knjiga su *Ka svetlosti: priča o borbi za slobodu i prava koja se stvorila savremeni Zapad*, *Sloboda u dobu terora* i *Dobra knjiga: sekularna Biblija*.

DRUGE KNJIGE E. K. GREJLINGA

Uvod u filozofsku logiku

Opovrgavanje skepticizma

Barkli: glavni argumenti

Vitgenštajn

Dugi marš do četvrtog juna (sa Sju Joujuom)

Kina: književni vodič (sa Suzan Vitfild)

Filozofija 1: vodič za predmet (urednik)

Rasel

Budućnost moralnih vrednosti

Filozofija 2: dalje kroz predmet (urednik)

Prepirka veka: život i doba Vilijama Hazlita

Herik: lirika o ljubavi i žudnji (urednik)

Šta je dobro?

Dekart

Smisao stvari

Osnov stvari

Tajna stvari

Srž stvari

Oblik stvari

Kontinuumova enciklopedija britanske filozofije (urednik)

Među mrtvim gradovima:

*da li je savezničko bombardovanje civila u Drugom svetskom ratu bilo
nužnost ili zločin?*

Protiv svih bogova

Herkulov izbor

Istina, smisao i realizam

Skepticizam i mogućnost saznavanja

Ideje koje su bitne

Osloboditi Prometeja

Sloboda u dobu terora

Smišljanje odgovora

Dobra knjiga

E. K. GREJLING

RASPRAVA O BOGU

Argumenti *protiv* religije
i u *prilog* humanizmu

Preveo
Milan Perić

Naslov originala:

A. C. Grayling

THE GOD ARGUMENT

The Case *against* Religion

and *for* Humanism

Copyright © 2013 by A. C. Grayling

Copyright © 2015 za izdanje na srpskom jeziku, McMillan

This translation of *THE GOD ARGUMENT* (*first edition*) is published by McMillan d.o.o. by arrangement with Bloomsbury Publishing Plc.

Ovaj prevod dela *RASPRAVA O BOGU* (*prvo izdanje*) objavio je McMillan d.o.o. u dogovoru s Bloomsbury Publishing Plc.

*Esse aliquid invictum, esse aliquem in quem nihil fortuna possit,
e re publica est generis humani.**

SENEKA, *O postojanosti (De Constantia)*, XIX.4

* Lat. – U interesu je zajednice ljudskog roda da postoji nešto nepobedivo, neki čovek nad kojim sudbina nema moć. (Prim. prev.)

SADRŽAJ

<i>Izjave zahvalnosti</i>	ix
<i>Uvod</i>	1
PRVI DEO: <i>Protiv</i> religije	9
1 Pojašnjenja	11
2 Imenovanje i opisivanje „boga“	19
3 Nastanak religije	28
4 Sekirom po korenu	33
5 Znanje, verovanje i racionalnost	39
6 Agnosticizam, ateizam i dokaz	46
7 Teistički argumenti	52
8 Dokazivanje na osnovu dizajna	59
9 Dokazivanje na osnovu definicije	67
10 Uzroci, opklade i moral	77
11 Kreacionizam i „inteligentni dizajn“	87
Zaključak Prvog dela	105

DRUGI DEO: Uprilog humanizmu	107
12 Tri rasprave	109
13 Humanizam – etika ljudskog roda	116
14 Humanizam i dobar život	127
15 Dovođenje sveta u red	149
16 Zajednička ljudskost i ljudska raznolikost	155
17 Etičko i moralno	159
18 Mišljenje jednog humaniste o ljubavi, seksu i drogama	165
19 Humanizam, smrt, početak i kraj života	181
20 Ponovo o religiji	198
21 Humanizam i etička dimenzija	207
22 Bolja alternativa	213
<i>Beleške</i>	217
<i>Indeks</i>	221

IZJAVE ZAHVALNOSTI

Iz primera saznajemo isto koliko i iz izučavanja. Upućujem zahvalnost kolegama i saborcima za našu ideju: Endruu Kopsonu, Ričardu Dokinsu, Danijelu Denetu, Derenu Braunu, Stivenu Pinkeru, Robinu Insu, Semu Harisu, Kitu Portijusu Vudu, Teriju Sandersonu, Roju Braunu, Leu Igevu, Piteru Kejvu i mnogima drugima čija su mi mišljenja i doprinosi pružili razna uputstva ili užitke, ili i jedno i drugo. Tokom pisanja ove knjige, svet je izgubio dva rečita i moćna saborca na ovom zadatku, Pola Kerca i Kristofera Hičensa. Gubitak ovog drugog me je i lično pogodio.

Svaka generacija misli da prelazi naročito težak put, i to je u jednom dobrom smislu tačno – jer svaka generacija mora da pređe sopstveni put, ali s nadom da će stići do daljeg odredišta od svojih predaka. U tom slučaju se nadamo da će svaki od naših doprinosa dodati svoje centimetre tom kretanju unapred i da ćemo jednog dana stići tamo. Kad svoj doprinos daje toliko mnogo ljudi kao ovi koje sam naveo, možda taj dan i nije više daleko.

Konačna verzija onoga što sledi pregledana je u lepoti i spokojstvu imanja Le Radikje kraj San Donata, pod toskanskim suncem, ljubaznošću Melani i Pirsu Gibsona, kojima toplo zahvaljujem na gostoljubivosti i dobrom društvu.

Kao i uvek, neizrecivu zahvalnost upućujem Kejti Hikman, *sine quo non**.

* Bez koje se ne može. (Prim. prev.)

UVOD

Religiozna vera ima mnoge pojavne oblike. Ima ljudi koji su iskreno pobožni i za koje je religiozni život izvor dubokog i jakog smisla. Za njih, a i za druge, duhovna reakcija na lepotu sveta, ogromnost svemira i ljubav koja može da poveže jedno ljudsko srce s drugim isto je tako prirodna i neophodna kao disanje. Neka umetnička i muzička dela koja su nadahnuta verom ubrajaju se u najlepše i najdirljivije izraze ljudskog stvaralaštva. Zaista je nemoguće razumeti bilo istoriju, bilo umetnost, bez shvatanja u šta su ljudi verovali, čega su se plašili i čemu su se nadali kroz svoja religiozna poimanja sveta i sudbine čoveka. Religija je činjenica koja prožima istoriju i mora joj se pristupati kao takvoj.

U drugim pojavnim oblicima, religiozna vera nije ni tako dobra ni tako privlačna. Istorija svedoči o težini patnje koju su zajedno stvorili religijska tiranija i sukobi, od pojedinaca koji pate zbog osećanja grešnosti zbog potpuno prirodnih želja do nacija i civilizacija koje je međuveraska mržnja gurnula u rat i zlodela. Religije su često okrutno postupale, a takve su i danas – u Iranu se vešaju homoseksualci, u Avganistanu se preljubnice obezglavljaju, a u Saudijskoj Arabiji se kamenuju do smrti, u Africi se ubijaju „veštice“, dok se u fundamentalističkim porodicama u Biblijskom pojasu* Sjedinjenih Država i u mnogim delovima islamskog sveta žene i deca stavljaju u podređen položaj. Tokom cele istorije, potiskivanje žena podsticano religijom lišavalo je čovečanstvo bar polovine njegove potencijalne kreativnosti i nadarenosti.

* Nezvaničan naziv za područje na jugoistoku i srednjem jugu SAD u kojem veliki uticaj ima konzervativni evangelistički protestantizam. (Prim. prev.)

Dok je uteha religije uglavnom lična, breme je koliko lično toliko i društveno i političko. To je jedan od argumenata u prilog većem sekularizmu, čiji jedan od glavnih oblika traži od religije da se zadrži u privatnoj sferi i da se ne meša u stvari od opšteg javnog interesa. Tome se protive predani sledbenici religije na osnovu toga što, budući da oni znaju istinu o stvarima, a naročito o tome šta njihovo božanstvo hoće da svako na svetu misli i radi, imaju dužnost da svakog povedu u tom smeru. Za najvatrenije među njima to je hitna stvar, jer u njihovom izabranom smeru – tako veruju – leže spasenje, istina i večan život. Oni koji se s njima ne slažu vide to kao samo još jedan pokušaj da jedna grupa nametne svoje poglede i autoritet svima ostalima. Kao što pokazuje istorija, konkurencija koja se javlja između različitih religioznih pogleda na svet, kad bilo koji od njih pokuša da dominira, lako dovodi do nevolje.

Ali argumenti protiv religije zadiru dublje od argumenata u prilog sekularizmu. Reč je o tome da tvrdnje i verovanja religije ne mogu da izdrže proveru. Ukratko rečeno, kritičko ispitivanje tvrdnji religije svrstava je u istu kategoriju kao i astrologiju i magiju. Kao i ti sistemi mišljenja, religija potiče iz rane istorije čovečanstva u kojoj je bilo manje obrazovanja i znanja, i kao i te sisteme, i nju je potisnuo napredak u našem shvatanju sveta i nas samih. Ili je bar trebalo da je potisne – njen opstanak, kao i opstanak astrologije i drugih gledišta iz prošlosti, podsticaj je za kritičko razmatranje njenih tvrdnji i pogleda na svet.

Što se tiče dobrih stvari koje se pripisuju religiji – utehe i nadahnuća koje pruža, a koje pruža čak i ako je pogrešna – kritičari religije imaju svoje mišljenje. A to je da ima drugih i boljih izvora tih vrednih stvari, koji imaju i dodatnu vrednost budući da su mnogo bolje utemeljeni u razumu i tačnijem shvatanju sveta – ukratko rečeno, mnogo su bliži istini.

Što se tiče zlodela i ugnjetavanja koje religija prečesto pro-uzrokuje, njeni branioци kažu da su to dela grešnog čoveka, a ne same religije. Kritičari religije uzvraćaju da, bilo da su ta zlodela

i ugnjetavanja delo čoveka ili delo religije, u svakom slučaju su upravo to razlozi zašto je vreme da se religija prevaziđe i da se ljudi pozovu da usvoje istinitiji i zdraviji pogled kako na svet tako i na izvor onoga što je dobro u životu čoveka.

I zaista, svuda gde su napredovali nauka i obrazovanje, oslabio je uticaj religije. Tamo gde ona zadržava uticaj na lični život ljudi u naprednijim i obrazovanim društvima, to gotovo uvek čini u mnogo izmenjenom obliku kako bi bila usklađenija sa savremenim životom. Veća sloboda mišljenja i izražavanja omogućila je onima koji nemaju religiozne poglede da otvoreno izražavaju kritiku, a u istoj meri je oslabio tradicionalni oklop religije u vidu privilegovanosti i poštovanja, izlažući je sve više osporavanju.

Zbog toga religiozne osobe i ustanove osećaju pritisak i ponekad optužuju svoje kritičare za militantnost. Kritičari odgovaraju da se religija, kad je imala nadmoćan položaj u društvu, ponašala prema svojim kritičarima mnogo okrutnije nego što se današnji kritičari ponašaju prema religiji – jedan od poznatih primera je mučenje i spaljivanje na lomači. Današnji kritičari religije se obično zadržavaju na tome da religiozne ljude gađaju argumentima, a ne kamenjem.

Mada se istorija kreće u pravom smeru s tačke gledišta onih koji žele da vide oslobođenje ljudskog uma od religije i sujeverja, i mada je taj zamah snažno potpomognut delima Ričarda Dokinsa, Viktora Stengera, Danijela Deneta, Sema Harisa, Dena Barkera, pokojnog i mnogo žaljenog Kristofera Hičensa i drugih, ostaju da se obave još dva zadatka.

Jedan je da se pozabavi onim što apologete religije kažu kad se brane od argumenata upravo nabrojanih autora.

Drugi je da se pokaže da postoji divan alternativan pogled na svet koji poboljšava život, pruža saznanje, utehu, nadahnuće i smisao, i koji nema nikakve veze s religijom, a ima sve veze s najboljim, najplemenitijim, najsaosećajnijim shvatanjem ljudske stvarnosti.

Prvi zadatak i dalje ostaje jer, da se slikovito izrazim, borba protiv religije je kao učestvovanje u boks-meču sa želeom – ona je

promenljiva, nejasna, bezoblična meta koju svaki udarac pretvara u neki novi oblik. To je u velikoj meri zato što i sami religiozni ljudi često nemaju jasne predstave niti mnogo saglasnosti među sobom oko toga šta se misli pod „religijom“, „bogom“, „verom“ i srodnim pojmovima. A to ne iznenađuje, s obzirom na činjenicu da su ti pojmovi tako elastični, višestruki i slabo definisani da otežavaju da im se pripiše neko doslovno značenje.

Ali to je i zato što se opravdanja koja pružaju religiozni ljudi za svoja verovanja veoma često ispostavljaju kao *post facto* racionalizacije za nešto što je u svojoj najvećoj dubini neracionalno – nešto emocionalno, tradicionalno, čiji su koreni gotovo uvek u iskustvima iz detinjstva, kad su odrasli kojima je dete verovalo usadili u njega pogled na svet koji uključuje religiju, a često je i očigledno religiozan.

Kombinacija tih činjenica objašnjava zašto je religija tako bezoblična meta. Svako ko se makar i malo bavio logikom zna da je bilo koja tvrdnja, iskaz ili verovanje, šta god, ili u skladu sa svojom kontradikcijom, ili je besmislen stav. Kad se prouče, religiozne ideje i opredeljenja toliko karakteriše dvosmislenost, raznolikost, „vavilonska kula“ tumačenja i značenja, i zaista očigledna protivrečnost, tako da se lako usklađuju prilikom svakog pokušaja da im se suprotstavi.

Tako se rak, invaliditet, cunamiji koji ubiju desetine hiljada ljudi, uključujući i bebe i stare ljude, svi oni u očima vernika posmatraju kao stvari koje su u skladu s postojanjem dobronamernog i sve-moćnog boga. Posle zemljotresa koji pobije mnoge ljude i uništi ono što je građeno pažljivim i dugotrajnim trudom kako žrtava tako i preživelih, ljudi odlaze u crkvu da se zahvale i da se mole za mrtve – bez ikakvog osećanja ironije ili nedoslednosti. Za šta se zahvaljuju? Za to što su njihovi bogovi, proizvoljno ili ne, uništavali i ubijali, ili što je to činio svet koji su oblikovali njihovi bogovi? Možda se zahvaljuju za to što oni nisu među smravljenima. Zar se ne bi mogla smatrati umesnijom molitva koja je uspela da spreči patnju, ili da spreči zemljotres?

Takve misli se ili odbacuju ili se na njih odgovara prihvatanjem tvrdnje da je ispunjena neka viša svrha. Ipak, imajte u vidu da, da je isto toliko ubijanja ili razaranja izvršio neki terorista, njegovo delo bi se posmatralo kao izuzetno zverstvo nekog zlog počinioaca.

Apologete religije mogu da smatraju da je nesavršenost i surovost sveta i postojanje prirodnog i moralnog zla u njemu u skladu s postojanjem zainteresovanog božanstva tako što će reći da su namere tog božanstva tajanstvene, ili da smo stavljeni na probu, ili da smo mi krivi što grešno koristimo slobodnu volju koja nam je data. Budući da bi veoma malo ljudskih roditelja učinilo svojoj deci ono što neko navodno božanstvo čini svesnim delovima svoje tvorevine, to zvuči kao naročito dobar primer pristrasne argumentacije.

Ove činjenice su samo zagrebale površinu problema. To što je religija tako dugo opstala predstavlja izuzetan dokaz koliko delotvorno ona usađuje način razmišljanja u kojem se suzbija kritika ili sumnja i prepoznavanje protivrečnosti ili neprihvatljivosti. Ovo nije nepromišljena tvrdnja. Razmislite samo: svi oblici fundamentalizma su poznati po tome što svoje sledbenike zaslepljuju i čine detinjastim. Pomislite na besne gomile muslimana koji protestuju zbog karikatura koje smatraju uvredljivim. Zbog toga se ubija, a uz to se i stvara haos. Za negovanje ovakve vrste masovne nezrelosti potrebna je sveprisutna kultura nepromišljene lakovernosti.

Ali ne treba gledati samo fundamentaliste ili fundamentalističke vrste religije. Po definiciji, nefundamentalistička religija zavisi od probiranja doktrina određene religije, odbacivanja nepogodnih učenja i drugačijeg tumačenja ostalih učenja kako bi bilo prijatnije živeti s njima. Razmislite, na primer, o činjenici da većina rimokatolika koristi kontracepciju. Reč koja precizno i jednostavno opisuje probiranje – biranje podnošljivih obaveza, a ignorisanje neprijatnih – nije prijatna reč; ta reč je „licemerje“. Ali probiranje se vrši s bezbrižnošću, i često s nedostatkom samosvesti, koje

izgleda da religija u nekim oblicima namerno podstiče, jer više voli polovičnu privrženost od nikakve. Ali kritičari religije se brinu da će, tamo gde ima umerenih, ne mnogo daleko iza njih uvek biti i fanatika.

Iz tih razloga je neophodno nastaviti debatu dok se potpuno ne prouče nejasnoće i, prečesto, vrdanja i racionalizacije religije, i dok se ne ispita i ospori i sam poslednji argument: „Jednostavno biram da verujem, uprkos svemu“.

To je zadatak prvog dela knjige: da se iznesu argumenti protiv religije – religije kao takve, u bilo kom obliku. Zbog promenljive i često namerno nejasne prirode religioznih ideja, ja to činim, da tako kažem, prateći loptu gde god se otkotrlja, preplićući pitanja koja se moraju postaviti kad se pojave – istorijska, psihološka, naučna, filozofska. To je igra senki, koju uopšte ne olakšava to da mnoge apologete i sledbenici religije žarko žele da veruju, pa čak i da se samoobmanjuju, i odbijaju da prouče razloge koji bi doveli u pitanje njihova omiljena opredeljenja. U tome leži tragedija ljudi: što više sumnjaju da možda nisu u pravu, to se vatrenije drže religije. Mark Tven se o tome izrazio tačno, mada malo neljubazno: „Vera je verovanje da ono što znaš nije tako“.

Po mom mišljenju, argumenti protiv religije su argumenti u prilog oslobođenju ljudskog uma i mogućnost da se najzad formuliše etički pogled na svet koji može da ima celo čovečanstvo i time obezbedi osnova za mnogo ujedinjeniji i mirniji svet.

To je tema koja je meni lično mnogo zanimljivija i koja je sadržaj drugog dela knjige – priča o boljoj alternativi religiji, o humanom i pozitivnom pogledu na etiku koji je oslobođen religioznih ili sujevnih aspekata, pogledu čiji su koreni u bogatim filozofskim tradicijama, ali koji je ipak mnogo prilagođeniji našem savremenom svetu i ima mnogo veći osećaj za realnost ljudskog iskustva nego što je to religija.

To je pogled koji se danas označava opštim pojmom „humanizam“. To je pogled velike lepote i dubine, zasnovan na dobroti i

zdravom razumu, koji svoja načela izvodi iz razgovora o dobru čiji koreni leže u filozofskim debatama iz klasične antike, koje se od tada neprestano obogaćuju uvidima i iskustvom mislilaca, pesnika, istoričara i naučnika. Preći s „vavilonske kule“ religija i njihovih tvrdnji, i s prečesto užasnih uticaja religioznog verovanja i običaja na čovečanstvo, na saznanja humanističke tradicije koja poboljšavaju život i koja je prihvatila većina obrazovanih i kreativnih umova sveta liči na bekstvo s vrelog sunca u hladne vode i zelene lugove. Nadam se da je ovo potonje odredište celog čovečanstva, kako više ljudi bude shvatalo ovaj etički pogled kao mnogo bolju alternativu.

Humanizam je, prema tome, odgovor na pitanje koje se često postavlja u oštrim raspravama između pobornika i protivnika religije – koju alternativu religiji mogu da ponude nereligiozni kao osnovu za izražavanje onih duhovnih žudnji, one nostalgije za apsolutnim, onog dubokog bas-zvuka osećanja koje se nalazi u osnovi najboljih i najdubljih delova nas samih? To pitanje se često postavlja retorički, kao da ne postoji odgovor na njega, jer se pretpostavlja da je religija automatski jedina stvar koja se osvrće na te aspekte ljudskog iskustva, pa makar bila lažna i samo simbolična. Po nekim mišljenjima, simbolizam je dovoljan da obavi posao.

Nedvosmislen odgovor na zahtev za alternativom je humanizam. Kao što nameravam da pokažem u drugoj polovini ove knjige, najdivniji izvori za dobar i prosperitetan život leže u inteligenciji, iskustvu, mudrosti i saznanjima naših saučesnika u toj ljudskoj priči. A upravo iz tih izvora proističe humanistički pogled na svet.

PRVI DEO

PROTIV RELIGIJE

POJAŠNJENJA

Da se najjednostavnije izrazim, glavni razlog za opstajanje religioznog verovanja u svetu, koji bi ga inače možda odavno prevazišao, jeste indoktrinacija dece pre no što dostignu uzrast u kojem su sposobna da rasuđuju, zajedno s kombinacijom nekih od sledećih elemenata ili svima njima zajedno: pritiska društva da mu se prilagode, društvenog osnaživanja religijskih institucija i tradicija, osećanja i (mora se reći) neznanja – nepoznavanja nauke, psihologije, opšte istorije, kao i istorije i konkretnih doktrina samih religija.

Ova izjava nesumnjivo zvuči polemički, ali mi to nije namera; tačnije, to je iznošenje pažljivo razmotrenih činjenica, a o svakoj od njih se govori kasnije na ovim stranicama. To su važne činjenice, jer je njihovo razumevanje neophodno za rešavanje jednog od najvećih problema sveta – kako da se um ljudskog roda oslobodi stavova i običaja koji su jedne od najvećih prepreka miru i napretku čoveka i da umesto njih usvoji human pogled na svet koji je ozbiljno zainteresovan za unapređenje i jednog i drugog i ima realnu šansu da to učini.

U Uvodu je priznato da religiozno verovanje može da služi kao uteha, vodilja i nadahnuće kad je dobronamerna, ali je navedena

i manje ugodna i dublja istina da je religija i prečesto oblik porobljavanja, mentalnog, pa čak i doslovnog, i izvor zla od kojeg treba osloboditi svet. I dok postoje i drugi izvori lične utehe i nadahnuća koji su mnogo bolji od religije, a oni uključuju ljubav i prijateljstvo, porodični život, umetnost, traganje za znanjem i, kao što je napomenuto, humanistički pogled na svet i načela humanizma, veoma je malo izvora sukoba i mentalnog porobljavanja koji su tako loši kao ideologija koja zahteva samoodricanje potčinjavanjem njenim dogmama i samozvanim tumačima njenih dogmi. Paradigma te ideologije je religija.

Dakle, argument ne može biti da svet treba da se otarasi „loše religije“ kako bi se umesto nje promovisala „dobra religija“, jer nas, nažalost, istorija i savremeni događaji uče drugačiju lekciju. Ono što pokušava da bude „dobra“ ili umerena religija uvek je bleđa verzija zvanične religije, koja postoji samo kad njeni sledbenici odbace većinu doktrina i običaja povezanih s njom. Da bi od svoje religije napravili umerenu verziju, oni biraju one delove s kojima mogu da žive. Onog trenutka kad u taj okvir uđe bilo šta ozbiljnije u smislu predanosti i verovanja, odmah se pojavljuju pretnje po žene, homoseksualce, ljudska prava i sam mir, i to bez obzira da li ste u hrišćanskim južnim državama Sjedinjenih Država, u naseljima ultraortodoksnih Jevreja na palestinskim teritorijama, ili u zemljama ili zajednicama s muslimanskom većinom bilo gde na svetu. „Prave“ verzije tih religija su po svojoj prirodi fundamentalističke, dok „umerene“ verzije religija predstavljaju prilagođavanje vremenu; put od drugih do prvih verzija je kratak za svakoga koga obuzme oduševljenje verom.

Prema tome, kad se pozabavimo razlozima za opstanak onoga što u savremenom svetu, u suštini, predstavlja gledište iz kamenog doba, teško je da ne zvučimo polemički. Ali to je uglavnom zato što prvi korak u valjanom razmatranju religije zahteva da se govori otvoreno – a otvoren govor, naravno, zvuči grubo kad se odnosi na nešto što se toliko mnogo vekova štitilo od provere i osporavanja

tako što je zahtevalo nekritičko pokoravanje i poštovanje i tako što se prečesto skrivalo iza dimne zavese onoga za šta se tvrdi da su svete tajne.

Složene strukture svetskih religijskih organizacija, komplikovane reči u raspravama teologa i ogroman broj vernika megacrkava koji u zanosu pevaju i drže ruke visoko u vazduhu pružaju utisak da u osnovi opstajanja religije na svetu mora da postoji nešto značajnije – zapravo, bog ili, preciznije, celokupna druga stvarnost, nematerijalan svet koji je, po nekim mišljenjima, pun božanskih bića, svetaca, anđela i demona.

Apologete religije tvrde da je osnova za fenomen religije pretpostavka ili tvrdnja da u svemiru postoji natprirodna sila, štaviše i sila koja se interesuje za ljudska bića na ovoj planeti. Prema tom mišljenju, religija je odgovor na jednu transcendentnu činjenicu, na postojanje te druge navodne stvarnosti koja sadrži bar jedno natprirodno biće.

Alternativno mišljenje, mišljenje kritičara religije, jeste da su religije nešto što je stvorio čovek, i čiji su koreni u ranom ljudskom iskustvu, uz sve posledice toga po metafiziku i moral koji ih čine. Prema tom mišljenju, nije nikakvo iznenađenje da se religija ne slaže s toliko mnogo toga što se dogodilo u istoriji i današnjem svetu. Ta tenzija dovodi do mnogo štete, kako po pojedince tako i po društva. Budući da su argumenti protiv religije izuzetno jaki, oslobađanje sveta od njenog uticaja mora da bude hitan cilj, koliko god bi možda izgledalo teško da se ostvari.

Prvi korak je da se uvede malo jasnoće u pojmove kojima se bavimo i da se oni sagledaju iz pravog ugla.

Budući da se reč „religija“ koristi za označavanje tako širokog niza fenomena, moramo da odlučno odredimo glavne primere. Očigledni i nesumnjivi kandidati su judaizam, hrišćanstvo, islam i razni aspekti onoga što su britanske kolonijalne vlasti u Indiji devetnaestog veka odlučile da nazovu „hinduizam“.

Isto tako moramo da budemo odlučni u pravljenju razlike između pogleda na svet i običaja koji se ispravno nazivaju „religije“ i onih koji, zapravo, nisu religije, nego filozofije. To je veoma važna razlika, i to razlika koju mnogi previđaju. Tako je budizam u svom prvobitnom obliku, a u obliku teravade („malo vozilo“*) i danas, filozofija, a ne religija. To je i džainizam, a to je i, vrlo nedvosmisleno, konfučijanizam. Razlikuje ih to što te filozofije nisu usredsređene na verovanje, obožavanje i pokornost božanstvu ili božanstvima od kojih stižu zapovesti koje formiraju ispravan oblik života i verovanja za poklonika.

Budizam i džainizam obuhvataju metafizička gledišta koja neke podstiču da ih podvode pod religiju, ali je to velika greška. To je greška slična onoj zbog koje mnogi ljudi misle da su tipične religije na bazi vere, kao što su hrišćanstvo i islam, isto što i prakse za postizanje društvene kohezije, recimo, rimske religije, ili (što je još gora greška!) filozofija stoicizma. U ovom poslednjem slučaju, pozivanja stoika na načelo razuma i reda u svemiru (*logos*) tumače se kao da se svode na nekakvu religioznu privrženost. Ali ono što su stoici podrazumevali pod *logosom* je univerzalno načelo razuma koje se poistovećuje s prirodnim poretkom. To nije bog – stoici mu se nisu molili niti su ga obožavali. Isto tako, ni džainizam nema boga. *Tijan* konfučijanizma je praktično isto što i *logos* stoika, i nije čak ni približno bog, boginja niti božansko biće, a još manje transcendentno božansko biće.

Još jedna važna razlika je razlika između sujeverja i religije. Svi religiozni ljudi su sujeverni, ali nisu svi sujeverni ljudi religiozni. Da to baš generalizujem, ali ne netačno: Kinezi nisu religiozan narod, ali su veoma sujeverni (pri tom se uvažava to da je neznanat procenat kineskog stanovništva religiozan; neki su hrišćani – što je rezultat rada misionara – ili pripadnici Falun gonga i sličnih pokreta; ali ovde je operativni izraz „neznanat procenat“ ogromne

* Prvi oblik budizma nosi naziv hinajana – „niže sredstvo napredovanja“ ili „malo vozilo“. (Prim. prev.)

populacije). Ta činjenica o Kinezima, najbrojnijem narodu na Zemlji i velikom delu zemaljske ljudske populacije, opovrgava teoriju da je verovanje u boga duboko usađeno u ljudski mozak.

Važna dodatna stvar kad je reč o razlici između religija i filozofija jeste ta da sve religije koje se s pravom tako zovu, i neke filozofije, uključujući i većinu političkih filozofija, pripadaju jednoj jedinoj kategoriji, kategoriji *ideologije*. Uviđanje toga je veoma vredno jer mnogo objašnjava. I hrišćanstvo u doba Torkemadine inkvizicije i staljinizam u Sovjetskom Savezu su bili ideologije koje su tvrdile da postoji jedna velika istina, pa prema tome i jedan ispravan način života i ponašanja, i da zato svi moraju da je prihvate, a svako odstupanje od toga je bilo jeres (ili „kontrarevolucija“), kažnjiva čak i smrću.

Jedan od mnogo razloga za isticanje ovoga jeste taj da je sloboda od prisilne ideologije kako ljudsko pravo tako i osnovna građanska sloboda, zbog čega *sloboda od religije* treba da se pojavljuje u svakom propisu o ljudskim pravima uporedo sa slobodom da se pripada nekoj religiji. Pravo na slobodu od religije znači i slobodu od preobraćanja ili prinudnih zahteva da pripadate nekoj religiji, ili od uznemiravanja i kažnjavanja zato što joj ne pripadate, i – što je veoma važno – od uslovljavanja da živite u skladu s načelima ili zahtevima neke religije s kojom se ne slažete. U stvari, pravo na samoopredeljenje povlači za sobom to pravo, što je činjenica koja se nedovoljno priznaje i uzima u obzir u praksi. Stavljanje prava na religiju i prava na slobodu od religije u istu ravan znači da sloboda da se pripada nekoj religiji nije isto što i sloboda da se ona nameće bilo kome drugom. Jedina velika religija koja nema običaj da pokušava da se nameće drugima jeste judaizam, osim što, naravno, kao i druge religije, i ona indoktrinira veoma malu, intelektualno nezaštićenu decu, što je uglavnom način na koji religije opstaju.

Kao što se nagoveštava u prethodnom tekstu, dodeliti upotrebljivu opštu definiciju reči „religija“ je kako neophodno u diskusijama ove vrste tako i teško, s obzirom na neodređenost brojnih shvatanja tog termina koja imaju same apologete religije.

Jedan način rešavanja tog problema je da se njime pozabavi tako što će se posmatrati kontrast između onoga što uglavnom nereligiozni ljudi kažu o tome u šta veruju i zašto u to veruju, za razliku od onih stvari u koje religiozni ljudi kažu da veruju i zašto veruju u njih, i to na sledeći način.

Svako ima mnogo nereligioznih verovanja, ali ono što ta verovanja razlikuje od religioznih verovanja jeste osnov zbog kojeg ih ljudi imaju, i ono na šta se ona odnose. Neko ko nema religiozna verovanja bi verovatno rekao da ima naturalistički pogled na svet, to jest pogled u smislu da je ono što postoji carstvo prirode, koje se može opisati prirodnim zakonima. Prema tome, to je pogled na svet zasnovan na posmatranju, razumu i nauci, i on isključuje bilo kakav element koji uključuje veru, a posebno isključuje verovanje u biće ili bića transcendentnih, natprirodnih, božanskih ili mističnih svojstava ili njihovo prizivanje. Pod „verom“ se misli na veru koja se ima nezavisno od toga da li postoje proverljivi dokazi njoj u prilog, ili, zapravo, čak i uprkos suprotnim dokazima. Ovo poslednje se u većini religija smatra vrlinom. U hrišćanstvu se kao ilustracija toga nudi slučaj nevernog Tome.

Ono od čega se suštinski sastoje standardni primeri religija – judaizam, hrišćanstvo i islam – jeste vera u postojanje natprirodnog, transcendentnog, božanskog bića (ili bića, ako se uključe i anđeli, sveci, demoni ili druga lica jednog određenog božanstva), a oni osim toga obuhvataju i prihvatanje vrednosti i običaja za koje se smatra da su obavezni u odgovoru na postojanje tih bića, uključujući i njegovo ili njihovo obožavanje i slavljenje, pokornost i slušanje zapovesti za koje se smatra da potiču od njega ili njih, i tako dalje.

Judaizam, hrišćanstvo i islam navode istorijske ličnosti, ljude koji su imali poseban odnos s dotičnim bićima – proroke, Isusa, Muhameda – i koji su stoga bili u stanju da prenesu njihova učenja, zahteve, prekore, obećanja, upozorenja, pretnje i drugo bilo kome ko hoće da ih sluša.

To sledi matricu koja se nalazi u ranijim i drugim religijama – na primer, u zoroastrizmu. Isus je jedini među judejskim prorocima

koji je stekao božanski status ili, tačnije, koji je zaista poistovećen s božanstvom čiji je on u početku bio zastupnik. Ali, čak i u pogledu religije uopšte, on nije jedinstven jer su, u mitologijama koje potiču iz vremena pre hrišćanstva, mnoge herojske ličnosti doživele apo-teozu* i pridružile se svojim očevima ili drugim bogovima na nebu ili na Olimpu.

U tom suštinskom smislu, religija uključuje verovanje ne samo u postojanje boga ili bogova i, možda, drugih bića, to jest neprirodnih bića koja su u našem svemiru ili su izvan njega (ako su transcendentna) ali su ipak s njim povezana, nego i u to da su ta bića povezana s tim svemirom u bitnoj meri – suštinski, tako što je bar jedno od njih tvorac dela svemira ili celog svemira, njegov vladar i davalac moralnih zakona.

Smisao većine ovih napomena je, nužno, samo apstraktan. Ljudi misle da razumeju šta se tvrdi, ali kad se malo bolje pogleda, pojavljuje se znatan stepen nejasnoće. Teško je doslovno razumeti veliki deo teološkog i religijskog diskursa, što je razlog zašto apologete religije, kad se pritisnu, pribegavaju tvrdnjama da glavne religijske teme ne mogu da se opišu i da je ljudski um nesposoban da ih shvati. Božanska stvarnost je, kako kažu, previše složena, previše tajanstvena i previše ogromna da bi se razumela. Ovde apologete igraju na razliku između sposobnosti da se nešto *zamisli* ili *izmašta* i sposobnosti da se ono *pojmi*, to jest da se stvori koherentna predstava o njemu. Neko može verovati da u nekom smislu shvata ideju o biću ili entitetu koji postoji izvan prostora i vremena, a ipak poseduje čudesne ili čarobne moći koje mu omogućavaju da interveniše unutar prostora i vremena, i tako dalje – ali je sasvim druga stvar formirati predstavu o takvoj stvari.

Dobru ilustraciju sposobnosti da se zamisli ili izmašta nešto što se ne može dobro pojmiti daju naučna fantastika, crtani filmovi i specijalni efekti u filmskoj produkciji. To se može razumeti i kroz konstataciju da je jezik beskonačan (možete da napravite

* obogotvorenje, uzdizanje čoveka među božanstva (Prim. prev.)

beskonačno dugačku rečenicu tako što ćete mnogo puta koristiti veznike kao što su „i“ i „ali“) dok je naša inteligencija konačna, što znači da ne možemo da razumemo svaku gramatički dobro oblikovanu rečenicu koja se može napraviti rekurzivnim jezičkim pravilima. U stvari, budući da možemo da izgovorimo rečenice koje izražavaju logički nemoguće stvari, to je lako pokazati. Uzmite rečenicu: „Mogu da podelim euklidski ugao na tri dela koristeći samo lenjir bez skale i šestar.“ Ovo je gramatička, pa čak i u nekom smislu razumljiva rečenica, ali ona tvrdi nešto što je logički nemoguće uraditi – pa zato i zamisliti. Dakle, možemo da kažemo stvari (i da zamislimo da ih *donekle* razumemo) koje ne izražavaju koherentne misli.

Uprkos činjenici da religijske i teološke rečenice veoma često saopštavaju samo naizgled smislene stvari, gore navedena formulacija – da se religija suštinski sastoji od verovanja u neprirodnu silu ili sile koje su znatno zainteresovane za ljudsku aktivnost na ovoj planeti, ili čije postojanje ima neki neophodan bitan uticaj na ljudska bića – približno pokazuje šta apologete religije smatraju da veruju. (Neki možda veruju da postoje takvi entiteti, ali da nisu zainteresovani za ljudsko iskustvo ili da nemaju nikakvu vezu s imanentnim svetom – funkcionalno gledano, to je mišljenje koje nema nikakvo dejstvo, pa se može ostaviti po strani.) Posebna stvar je da ono u šta se veruje ostaje nejasno – apologeta će to pripisati neopisivosti božanskih stvari.

Dakle, ukratko rečeno, religija je skup verovanja i običaja usredsređenih na boga ili bogove. To je ono što ću podrazumevati pod „religijom“ u svemu što sledi.